

Iwona Mandrzejewska-Smól

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

ROLA I ZNACZENIE AKTYWNOŚCI EDUKACYJNEJ I ZAWODOWEJ CZŁOWIEKA STARSZEGO W KONTEKŚCIE PROCESU STARZENIA SIĘ SPOŁECZEŃSTW

Streszczenie

Artykuł jest próbą ukazania, jak ważne jest zagadnienie podejmowania aktywności edukacyjnej i zawodowej przez osoby w wieku senioralnym i jak bardzo silnie jest ono związane z problematyką przystosowania do starości. Zgodnie z koncepcją aktywności, aktywność stanowi warunek równowagi emocjonalnej jednostki, jest wartością cenioną społecznie i zakłada podejmowanie aktywności na miarę sił i możliwości jednostki. W związku z tym aktywność edukacyjna i zawodowa seniorów przybiera różnorodne wymiary w zależności od osobistych preferencji, predyspozycji, czy nastawień a także przebiegu całego, poprzedzającego okres starości, życia. Zdeterminowane są one również wieloma różnorodnymi czynnikami, których źródła należy upatrywać w zjawiskach zewnętrznych. Zaprezentowane analizy mają charakter teoretyczno-empiryczny. Teoretyczna część opracowania poświęcona została problematyce znaczenia aktywności w życiu osób starszych w kontekście przystosowania do starości i pomyślnego starzenia się a także aktywności edukacyjnej i zawodowej seniorów na tle innych typów aktywności i jej znaczeniu w podejmowaniu aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym przez osoby starsze w świetle literatury przedmiotu. Teoretyczne rozważania zostały poszerzone o analizę wybranych wyników badań własnych autorki dotyczących podejmowania aktywności edukacyjnej i zawodowej przez osoby w wielu senioralnym w województwie kujawsko-pomorskim.

Słowa kluczowe: starość, starzenie się, aktywizacja osób starszych, aktywność edukacyjna, aktywność zawodowa.

FUNCTION AND SIGNIFICANCE IN EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL ACTIVITY OF THE PEOPLE AGED FIFTY PLUS IN TERMS OF AGEING PROCESS OF THE SOCIETIES

Abstract

The article has been an attempt at demonstrating how important it is to consider the OAPs getting involved in educational and professional activity and how much strongly it is connected with getting adapted to the old age. According to the concept of activity, the activity is a condition of the emotional balance of an individual, it is a value appreciated by the society and it assumes taking up the activity considering the strength and the potential of the individual. With that in mind, educational and professional activity of the people aged fifty plus assumes various

forms depending on the personal preferences and predisposition, or attitudes as well as the life itself before reaching the old age. They are also determined by many various factors the sources of which must be searched for in external factors. The analyses presented are theoretical and empirical in nature. The theoretical part of the article covers the importance of senior citizens being active in terms of getting adapted to the old age and successful ageing as well as educational and professional activity of senior citizens, as compared with other types of activity and its significance in active participation in social life by the elderly as reported in the applicable literature. Theoretical considerations have been extended with the analysis of selected results of own research reported by the author into taking up educational and professional activity by senior-age people in the Kujawy and Pomorze Province.

Key words: old age, ageing, activating the senior citizens, educational activity, professional activity.

Wstęp

Jednym z istotnych problemów współczesności jest zjawisko starzenia się społeczeństw. Starzenie się danego społeczeństwa to proces polegający na wzroście liczby i udziału osób starszych w ogólnej liczbie ludności. Jest to dylemat, który w szczególności dotyczy państw europejskich i wynika głównie z trzech zasadniczych tendencji:

- ciągłego wzrostu długości życia, co jest wynikiem poprawy zdrowia i jakości życia Europejczyków,
- systematycznego wzrostu liczebności pokolenia w wieku powyżej 60 lat,
- utrzymującego się niskiego przyrostu naturalnego (współczynnik dzietności w większości państw europejskich jest niższy od współczynnika prostej zastępowalności pokoleń)¹.

Sytuacja demograficzna Polski jest bardzo zbliżona do kondycji ludnościowej krajów Unii Europejskiej. Prognozy demograficzne zarówno dla tych krajów, jak i Polski są mało optymistyczne. Według oszacowań GUS, udział osób w wieku poprodukcyjnym w strukturze ludności Polski zwiększy się z 16,8% w 2010 roku do prawie 27% w 2035 roku².

Znaczenie aktywności w życiu osób starszych

Coraz więcej państw stara się znaleźć rozwiązania związane z problemami, które generowane są przez zwiększającą się liczbę osób starszych, czego wyrazem są między innymi działania wpisujące się w ideę ogłoszonego w roku 2012 Europejskiego Roku Aktywności Osób Star-

¹ J. Szymańczak, *Starzenie się polskiego społeczeństwa – wybrane aspekty demograficzne* [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/BAE0BAB9C03828AFC1257A37002A2F40/\\$File/BAS_30-2.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/BAE0BAB9C03828AFC1257A37002A2F40/$File/BAS_30-2.pdf) [30.09.2014].

² GUS, *Prognoza ludności na lata 2008–2035*, 2009, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/L_prognoza_ludnosc_Pl_2008-2035.pdf [30.10.2014].

szych i Solidarności Międzypokoleniowej³. Koncepcja aktywnego starzenia została przyjęta i jest obecnie propagowana przez Unię Europejską w ramach dokumentu *Active ageing and solidarity between generations*, European Union 2011.

Zgodnie z założeniami UE aktywne starzenie ma trzy wymiary:

- wymiar aktywnego starzenia się na rynku pracy – tj. skłonienie starszych pracowników do pozostawania na rynku pracy;
- wymiar niezależnego życia – tj. maksymalnie wydłużenie liczby lat zdrowego życia i usprawnianie funkcjonowania seniorów, aby mogli pozostawać niezależni, tak długo jak to możliwe;
- wymiar udziału w życiu społecznym, dotyczący aktywności społecznej, polegający na zwiększaniu szans oraz poprawy warunków dla osób starszych do wnoszenia wkładu w życie społeczne w roli wolontariuszy lub osób sprawujących opiekę nad członkami rodziny i do uczestniczenia w życiu społeczeństwa, co ma pozwolić uniknąć izolacji społecznej, a także wielu związanych z nią problemów i zagrożeń⁴.

Ogólnie rzecz ujmując, można uznać, że aktywizacja seniorów ma na celu umożliwienie im w miarę niezależnego i samodzielnego funkcjonowania w społeczeństwie. Dlatego niezwykle istotne jest, aby tę populację do tej aktywności zachęcać, stymulować działania w jej zakresie, stwarzać odpowiednie warunki do jej podejmowania.

Znaczenie aktywności w życiu człowieka staroego jest ogromne, gdyż jest ona zdolnością do intensywnego działania, potencją, która stwarza szansę na kontaktowanie się i porozumiewanie się z innymi ludźmi, co ma szczególnie istotne znaczenie dla osób w tym wieku. Aktywność umożliwia zaspokojenie różnych potrzeb, w tym psychologicznych i społecznych. Daje poczucie satysfakcji i zadowolenia. Stanowi warunek odgrywania ról społecznych, działania i funkcjonowania w społeczeństwie⁵.

W obszarze aktywnego starzenia się istotne znaczenie mają takie działania, których zadaniem jest sprawienie, że starość w rzeczywistości stanie się okresem aktywności w przeciwieństwie do jej stereotypowego postrzegania jako okresu immobilizmu, zależności, braku optymizmu, chęci i woli życia⁶.

Nie wszystkie jednak osoby starsze mogą być aktywne na równym poziomie z innymi. Związane jest to z wieloma czynnikami, które mają wpływ na podejmowanie przez nich aktywności, a do najważniejszych z nich zaliczyć można: wykształcenie, środowisko rodzinne

³ Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 940/2011/UE z 14 września 2011 r. w sprawie Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej (2012), Dz. Urz. UE L 246 z 23 września 2011.

⁴ Strona Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej, [w:] J. Zgliczyński, *Aktywność społeczna osób starych w Polsce w ramach wolontariatu i uniwersytetów trzeciego wieku*, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/46378D8F3688BB9CC1257A37002A89CC/\\$File/BAS_30-7.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/46378D8F3688BB9CC1257A37002A89CC/$File/BAS_30-7.pdf) [27.10.2014].

⁵ M. Kaczmarczyk, E. Trafiałek, *Aktywizacja osób w starszym wieku jako szansa na pomyślne starzenie*, „Gerontologia Polska” 2007, t. 15, nr 4, s. 116.

⁶ J. Perek-Białas, B. Worek (red.), *Aktywne starzenie się, aktywna starość*, Kraków 2005, s. 16.

i społeczne, stan zdrowia i poziom kondycji fizycznej, warunki materialne i bytowe, płeć, miejsce zamieszkania, działalność różnego rodzaju instytucji, w tym kulturalnych w miejscu zamieszkania seniorów⁷.

Główne aspekty podejmowania aktywności edukacyjnej i zawodowej przez seniorów

Spośród wielu form aktywności, jakie może podejmować człowiek w wieku senioralnym, szczególnie znacząca jest aktywność edukacyjna i zawodowa.

Podejmowanie aktywności edukacyjnej pomaga i ułatwia uruchamianie zdolności adaptacyjnych do zmiennych warunków życia, a także wpływa na jego jakość na każdym etapie rozwoju człowieka. Celem głównym podejmowania aktywności edukacyjnej przez osoby starsze jest włączenie ich „w system edukacji obejmującej uczenie się przez całe życie, rozumiane jako wielowymiarowy proces, nadający sens życiu, na tle przemian cywilizacyjnych, społecznych i kulturowych. To również pomoc w rozumieniu życia w zmieniającej się rzeczywistości, dostosowywanie do zachodzących przemian. W konsekwencji celem zasadniczym edukacji osób starszych powinno być przejęcie lub utrzymywanie odpowiedzialności za własne życie i samodzielne jego kształtowanie”⁸. Tak więc, niezależność i samodzielność stanowi główny cel edukacji tej populacji, a co za tym idzie poczucie sensu i satysfakcji z życia.

Edukacja w okresie późnej dorosłości stanowi podstawę jakości życia, a podejmowanie aktywności edukacyjnej przez osoby starsze stwarza szansę na niwelowanie negatywnych stereotypów starości funkcjonujących w społeczeństwie, wpływa pozytywnie na samoocenę osób starszych, przeciwdziała ich marginalizacji społecznej, a także umożliwia powstanie nowych kontaktów społecznych, wpływających na zmniejszenie poczucia osamotnienia, apatii, czy bezradności tych osób⁹.

Pomimo wielu niesprzyjających czynników, w Polsce można zaobserwować tendencję wzrostową związaną z podejmowaniem inicjatyw i powstawaniem placówek organizujących edukację dla starszych osób, do których głównie należą: instytucje komercyjne (firmy szkoleniowe), instytucje oświatowe (uczelnie wyższe, placówki kształcenia ustawicznego), instytucje pozarządowe (stowarzyszenia), instytucje społeczne (kluby seniora), instytucje kulturalne (domy kultury)¹⁰.

⁷ B. Szatur-Jaworska, P. Błądowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006, s. 162.

⁸ W. Boreczyk, W. Wnuk, *Edukacja w starości i do starości*, [w:] Rzecznik Praw Obywatelskich, *Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*, Warszawa 2012, s. 76.

⁹ Por. *Ibidem*, s. 80.

¹⁰ Ł. Tomczyk, *Seniorzy w świecie nowych mediów*, E-mentor nr 4 (36)/ 2010, <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/36/id/776> [12.10.2014].

Obecnie najpopularniejszym typem placówek są Uniwersytety Trzeciego Wiek (UTW) działające zazwyczaj przy uczelniach wyższych lub pod ich patronatem. Jednym z podstawowych celów działalności Uniwersytetów Trzeciego Wiek jest włączanie osób starszych do systemu kształcenia ustawicznego, a tym samym szeroko pojęta aktywizacja intelektualna, ruchowa i społeczna tych osób. Placówki te starają się aktywizować swoich słuchaczy poprzez współpracę z instytucjami działającymi w środowisku lokalnym, do których najczęściej należą placówki oświatowe, kulturalne i jednostki organizacyjne pomocy społecznej¹¹. Do głównych zadań UTW w tym obszarze należą między innymi:

- upowszechnianie inicjatyw edukacyjnych,
- aktywizacja intelektualna, psychiczna, społeczna, fizyczna osób starszych,
- poszerzanie wiedzy i umiejętności seniorów,
- ułatwiania kontaktów z instytucjami takimi jak: służba zdrowia, ośrodki kultury, ośrodki rehabilitacyjne i inne,
- angażowanie słuchaczy w aktywność na rzecz otaczającego ich środowiska,
- podtrzymywanie więzi społecznych i komunikacji międzyludzkiej wśród seniorów¹².

Tak więc, podstawowym założeniem funkcjonowania Uniwersytetów Trzeciego Wiek jest stworzenie osobom w okresie późnej dorosłości możliwości autentycznej aktywności, która może mieć charakter ciągłego zaangażowania osobistego przez dłuższy czas. Pozwala to na osiągnięcie większej sprawności tych osób oraz rozwoju intelektualnego i fizycznego, a stosunkowo dużym zainteresowaniem osób starszych cieszy się zaspokajanie takich potrzeb jak:

- integracja z innymi ludźmi poprzez wzajemną pomoc oraz wspólne spędzanie czasu wolnego, jak również tworzenie całkiem nowych więzi poza rodziną;
- terapeutyczne oddziaływanie związane ze zniesieniem poczucia alienacji oraz wykluczenia po zakończeniu pełnienia wcześniejszych ról społecznych;
- edukacja poprzez umożliwienie realizacji potrzeby samorealizacji, potrzeby dążenia do wiedzy, pragnienie odkrywania nowych dziedzin¹³.

Pomimo, iż założenia funkcjonowania istniejących w Polsce Uniwersytetów Trzeciego Wiek nie są jeszcze w pełni realizowane, to oferta różnorodnych działań prowadzonych w obszarze tych instytucji pozwala na realizację przez osoby starsze w pełniejszym wymiarze zaległości edukacyjnych z wcześniejszych lat życia. Mają oni również możliwość realizowania swoich pasji i zainteresowań, a także poszukiwania nowych. Poza tym kontakty ze zbliżoną wiekowo grupą o podobnym spojrzeniu na świat w sposób istotny stają się pomocne w pokonywaniu codziennych trudności i barier, jak również w dostosowywaniu się do dyna-

¹¹ B. Ziębińska, *Uniwersytety Trzeciego Wiek jako instytucje przeciwdziałające marginalizacji osób starszych*, Katowice 2007, s. 326.

¹² E. Hrapkiewicz, *Uniwersytety Trzeciego Wiek jako jedna z form kształcenia osób starszych*, [w:] E. Stopińska-Pająk (red.), *Edukacja wobec starości – tradycja i współczesność*, Katowice 2009, s. 124.

¹³ G. Orzechowska, *Aktualne problemy gerontologii społecznej*, Olsztyn 1999, s. 61.

micznych przeobrażeń współczesnego świata. W dodatku integracja grupowa z osobami z różnych środowisk i grup społecznych ułatwia seniorom zrozumienie różnorodnych zjawisk, procesów, czy też informacji¹⁴. Jednakże należy pamiętać, iż skuteczność działań tych instytucji zależy nie tylko od sposobu i zakresu ich funkcjonowania lecz w dużej mierze od podjętych przez osoby starsze działań jednostkowych.

Nieco odmiennie kształtuje się sytuacja seniorów w Polsce, jeśli weźmie się pod uwagę aktywność zawodową tej populacji. Aktywność zawodowa osób starszych pozwala na zaspokojenie im potrzeby uznania i użyteczności. Chroni przed obniżeniem się pozycji społecznej, poprawia samopoczucie, jak również samoocenę stanu zdrowia, ułatwia również tzw. samookreślenie kulturowe¹⁵. Jednakże w Polsce, jak i wielu krajach Unii Europejskiej odnotowuje się niski poziom zatrudnienia i aktywności zawodowej tych osób, jak również ich społeczne wykluczenie związane z brakiem zatrudnienia. Wpływa to w sposób bardzo istotny na europejską i polską politykę zatrudnienia osób starszych. Kwestie dotyczące aktywności zawodowej tych osób w Polsce obecne są w debacie publicznej i polityce państwa zaledwie od kilku lat. Stosunkowo krótkie doświadczenie w tej kwestii implikuje konieczność wypracowania trwałej i skutecznej polityki publicznej w tym obszarze. Jej fundamentami są zasady polityki rynku pracy i zatrudnienia określone w dokumentach światowych, europejskich i unijnych, w oparciu o które zostały określone długofalowe cele polityki zatrudnienia osób starszych w naszym kraju, wyznaczające główne kierunki działania w tym zakresie. Za największe wyzwanie dla Polski można uznać aspekt braku wcześniejszych doświadczeń we wdrażaniu polityki zatrudnienia osób starszych. Tak więc warto przede wszystkim wykorzystywać wcześniejsze doświadczenia krajów UE, jak również przeanalizować skutki działań podejmowanych w naszym kraju w tym obszarze w ostatnich kilku latach. Za główne wyznaczniki skuteczności i efektywności polityki zatrudnienia osób starszych można uznać zharmonizowanie i ujednoczenie działań w tym obszarze, racjonalne wykorzystanie dostępnych zasobów materialnych, w tym środków UE, oraz obszerną współpracę rządu i samorządów terytorialnych oraz partnerów społecznych¹⁶.

Warto w tym miejscu wskazać na podstawowe zasady polityki zatrudnienia osób starszych, przyjętych przez Polskę na podstawie ratyfikacji dokumentów międzynarodowych, do których należą m.in.:

- dostępność pracy dla wszystkich zdolnych do pracy i jej poszukujących, także osób starszych;
- możliwość swobodnego wyboru zatrudnienia;
- zakaz dyskryminacji ze względu na wiek zarówno przy poszukiwaniu pracy, jak i jej wykonywaniu;

¹⁴ G. Orzechowska, *op. cit.*, s. 62.

¹⁵ Por. *Ibidem*, s. 29.

¹⁶ T. Schimanek, *Zatrudnienie osób starszych*, [w:] Rzecznik Praw Obywatelskich, *Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*, Warszawa 2012, s. 82-85.

- zapewnienie warunków pracy gwarantujących bezpieczeństwo i godność pracownika, także w starszym wieku;
- prawo do sprawiedliwego wynagrodzenia bez względu na wiek;
- zagwarantowanie prawa, w tym także osobom starszym do zabezpieczenia społecznego z tytułu zatrudnienia oraz do odpowiednich ułatwień w zakresie poradnictwa i szkoleń zawodowych;
- uznanie pracy jako podstawy godnej i niezależnej starości¹⁷.

Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że w obecnie obowiązujących dwóch najważniejszych w Polsce dokumentach rozwojowych, czyli w *Strategii rozwoju kraju 2007–2015* oraz w *Narodowych Strategicznych Ramach Odniesienia 2007–2013 wspierających wzrost gospodarczy i zatrudnienie*, jako jeden z ważnych priorytetów uwzględniona została aktywizacja zawodowa i zatrudnianie osób dojrzałych w wieku produkcyjnym. Tak więc dotychczasowa polityka zatrudnienia nie jest skierowana do osób w wieku poprodukcyjnym. Dlatego też niezbędne, a wręcz konieczne jest skierowanie przyszłych inicjatyw i działań w tym obszarze do seniorów, których udział w społeczeństwie, według prognoz demograficznych, będzie w najbliższych latach zwiększał się najintensywniej. Nie bez znaczenia jest również fakt stopniowego wydłużania wieku emerytalnego, mającego wpływ na przesuwanie granic wieku produkcyjnego¹⁸.

Podejmowanie aktywności edukacyjnej i zawodowej przez seniorów w świetle wyników badań własnych

Zaprezentowane powyżej rozważania o charakterze teoretycznym wskazują na ogromną rolę i znaczenie podejmowania aktywności edukacyjnej i zawodowej przez osoby w okresie późnej dorosłości. Aktywność ta jednak zależy nie tylko od prawidłowo funkcjonującego systemu społecznego oraz ofert i sposobów wsparcia tych osób przez różne instytucje, czy zainteresowane tą problematyką osoby, ale również od potrzeb i chęci podejmowania działań w tym zakresie przez samych seniorów. Warto więc przeprowadzać badania, które miałyby na celu ukazanie nie tylko wymiarów tej aktywności wśród osób starszych, ale również ograniczeń i barier w jej podejmowaniu, stanowiących podstawę do analiz dotyczących sposobów aktywizacji, stymulowania i zachęcania do niej tej grupy populacji. Biorąc pod uwagę zwiększające się od kilku lat zainteresowanie tą problematyką państw europejskich, w tym również Polski, należy spodziewać się eskalacji działań badawczych nie tylko na gruncie naukowym, czy w zakresie działań praktycznych osób zainteresowanych zagadnieniem aktywizowania seniorów, ale także w obszarze szeroko rozumianej polityki społecznej. W ten kontekst my-

¹⁷ *Ibidem*, s. 84.

¹⁸ *Ibidem*, s. 88-90.

ślowy wpisują się badania dotyczące podejmowania aktywności edukacyjnej i zawodowej przez osoby starsze w województwie kujawsko-pomorskim. Zostały one przeprowadzone przez autorkę tego opracowania w latach 2008-2011 oraz pod koniec roku 2013, za pomocą kwestionariusza wywiadu na temat: „Aktywność zawodowa i edukacyjna ludzi starzejących się” wśród 1304 osób będących emerytami różnych grup zawodowych i wieku życia oraz osób w wieku przedemerytalnym, z okresu do pięciu lat przed ich przejściem na emeryturę.

W ramach niniejszego opracowania przedstawione zostały opinie badanych na temat podejmowanych przez nich form aktywności. Wyniki badań w postaci zestawienia analitycznego przedstawia tabela 1¹⁹.

Tab. 1. Formy aktywności podejmowane przez badanych seniorów, po ich przejściu na emeryturę – zestawienie analityczne

Lp	FORMY AKTYWNOŚCI	KOBIEТЫ N=796		MĘŻCZYŹNI N=508		OGÓŁEM N=1304	
		średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru
1	aktywność domowo-rodzinna	3,67	I	3,57	I	3,63	I
2	aktywność kulturalna	2,38	IV	2,01	VI	2,23	V
3	aktywność zawodowa	1,68	VI	2,17	V	1,87	VI
4	aktywność społeczna	2,35	V	2,18	IV	2,29	IV
5	aktywność edukacyjna	1,61	VII	1,54	VII	1,59	VII
6	aktywność religijna	3,10	II	2,78	II	2,98	II
7	aktywność rekreacyjna	2,51	III	2,65	III	2,56	III
8	inna aktywność	1,01	VIII	1,04	VIII	1,02	VIII
	ŚREDNIE WYBORU		-		-		-

INNA AKTYWNOŚĆ: kobiety: praca na działce, hodowla kwiatów; mężczyźni: sport, wędkarstwo, myślistwo, spacer, praca w ogródku.

Zaprezentowane w tabeli dane wskazują, że zarówno aktywność edukacyjna, jak i aktywność zawodowa uzyskały jedno z najniższych rang (aktywność zawodowa – rangę VI, ze średnią ogólną – 1,87 p., mieszczącą ją w formule odpowiedzi negatywnej niepewnej „raczej

¹⁹ Przed analizą zebranego materiału dokonane zostały jego obliczenia ilościowe. Badani emeryci mieli za zadanie dokonać wyboru określonej formy aktywności poprzez dokonanie wartościowania. Uzyskane odpowiedzi zostały odpowiednio pomnożone: „TAK” razy 4, „RACZEJ TAK” razy 3, „RACZEJ NIE” razy 2 i „NIE” razy 1. Uzyskane wartości punktowe podzielono przez liczbę badanych osób i otrzymano średnią wartość wyboru. Dla tej średniej z kolei zastosowano następujące przedziały wartościowania: do 1,50 p. – odpowiedź negatywna pewna – nie; od 1,51 p. do 2,50 p. – odpowiedź negatywna niepewna – raczej nie; od 2,51 p. do 3,50 p. – odpowiedź pozytywna niepewna – raczej tak; powyżej 3,50 p. – odpowiedź pozytywna pewna – tak.

nie”; a aktywność edukacyjna – rangę VII, ze średnią ogólną – 1,59 p., mieszczącą ją również w formule odpowiedzi negatywnej niepewnej „raczej nie”). Tak więc zainteresowanie badanych seniorów podejmowaniem aktywności zawodowej i dalszego kształcenia po ich przejściu na emeryturę jest niewielkie.

Najwyższą rangę osiągnęła aktywność domowo-rodzinna, ze średnią ogólną – 3,63 p. i mieści się w formule odpowiedzi pozytywnej pewnej „tak”, przy czym wśród kobiet odpowiedź ta uzyskała średnią ogólną – 3,67 p., a wśród mężczyzn – 3,57 p., również mieszcząc się w formule odpowiedzi pozytywnej pewnej „tak”. Drugą rangę, ze średnią ogólną – 2,98 p. uzyskała aktywność religijna (wśród kobiet uzyskała średnią ogólną – 3,10 p., a wśród mężczyzn – 2,78 p.), a trzecią aktywność rekreacyjna, ze średnią ogólną – 2,56 p. (wśród kobiet – 2,51 p. a wśród mężczyzn – 2,65 p.). Wszystkie te średnie są wyrazem odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”.

Te tendencje uzyskują potwierdzenie w analizach dotyczących sposobów spędzania wolnego czasu przez badane osoby starsze, zaprezentowane w tabeli 2²⁰.

Tab. 2. Sposób spędzania czasu wolnego przez seniorów – zestawienie analityczne

Lp	FORMY SPĘDZANIA CZASU WOLNEGO	KOBIEТЫ N=796		MĘŻCZYŹNI N=508		OGÓLEM N=1304	
		średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru
1.	nadal pracuję zawodowo, kontynuując pracę dotychczas wykonywaną	1,56	IX	1,97	VI	1,72	VIII
2.	nadal pracuję, lecz w zawodzie dotychczas niewykonywanym	1,21	XV	1,45	IX	1,30	XIII
3.	urzeczywistniam swoje zainteresowania	2,28	VI	2,40	V	2,33	V
4.	realizuję zamiłowania amatorskie, będące jednocześnie źródłem dodatkowego dochodu	1,28	XIII	1,41	XI	1,33	XII
5.	podejmuję się aktywności społeczno-kulturalnej	2,68	V	1,38	XII	2,17	VI
6.	poświęcam czas głównie rodzinie	3,28	II	3,07	II	3,20	II
7.	wiele czytam	2,81	IV	2,66	IV	2,60	IV
8.	słucham radia, oglądam programy telewizyjne	3,57	I	3,48	I	3,53	I
9.	uczestniczę w prelekcjach, odczytach wygłaszanych w klubach, domach kultury lub Uniwersytetach Trzeciego Wieku	1,46	XI	1,29	XIII	1,40	XI
10.	podjąłem/podjęłam naukę w celu uzupełnienia wykształcenia	1,17	XVI	1,15	XVI	1,16	XVI

²⁰ Obliczenia zostały dokonane podobnie, jak w przypadku tabeli 1.

11.	podjąłem/podjęłam naukę dla własnej przyjemności	1,27	XIV	1,23	XIV	1,25	XIV/XV
12.	uprawiam sport	1,69	VIII	1,64	VIII	1,67	IX
13.	uprawiam krajoznawstwo i turystykę	1,70	VII	1,87	VII	1,77	VII
14.	poświęcam się działalności twórczej, artystycznej	1,29	XII	1,19	XV	1,25	XIV/XV
15.	podjęmuję aktywność klubową i zabawową	1,52	X	1,42	X	1,48	X
16.	zajmuję się swoim stanem zdrowia	3,20	III	2,98	III	3,11	III
17.	inne	1,04	XVII	1,00	XVII	1,02	XVII
	ŚREDNIE WYBORU		-		-		-

INNE: kobiety: praca na działce.

Z powyższych danych wynika, że formy podejmowania aktywności zawodowej uzyskały w odpowiedziach seniorów stosunkowo niskie rangi. Odpowiedź „nadal pracuję zawodowo, kontynuując pracę dotychczas wykonywaną” uzyskała VIII rangę, ze średnią ogólną – 1,72 p. i mieści się w formule odpowiedzi negatywnej niepewnej „raczej nie”.

Jeszcze niższa, bo XIII ranga przypadła odpowiedzi „nadal pracuję, lecz w zawodzie dotychczas niewykonywanym”, uzyskując średnią ogólną – 1,30 p., co jest z kolei wyrazem odpowiedzi negatywnej pewnej „nie”. I choć wśród mężczyzn odpowiedź ta uzyskała rangę IX, ze średnią ogólną – 1,45 p., a wśród kobiet znacznie niższą, bo dopiero XV, ze średnią ogólną – 1,21 p., to obydwie odpowiedzi również mieszczą się w formule odpowiedzi negatywnej pewnej „nie”.

Formy podejmowania aktywności edukacyjnej przez badanych seniorów osiągnęły jeszcze niższe wartości. I tak – uczestnictwo w prelekcjach, odczytach wygłaszanych w klubach, domach kultury lub Uniwersytetach Trzeciego Wieku uzyskało rangę XI, ze średnią ogólną 1,40 p., podejmowanie nauki dla własnej przyjemności rangę XIV i XV (średnia ogólna – 1,25 p.), a podejmowanie nauki w celu uzupełnienia wykształcenia – rangę XVI (średnia ogólna – 1,16 p.). Wszystkie te średnie są wyrazem odpowiedzi negatywnej pewnej „nie”.

Badane osoby starsze najchętniej podejmują aktywność receptywną, czyli słuchają radia i oglądają programy telewizyjne. Ta odpowiedź osiągnęła najwyższą rangę, ze średnią ogólną – 3,53 p. i mieści się w formule odpowiedzi pozytywnej pewnej „tak”. Wśród kobiet odpowiedź ta uzyskała średnią ogólną – 3,57 p., mieszcząc ją również w formule odpowiedzi pozytywnej pewnej „tak”. Jednak wśród mężczyzn uzyskała ona średnią – 3,48 p., co sytuuje ją w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”.

W drugiej kolejności badani seniorzy poświęcają czas rodzinie – średnia ogólna 3,20 p. (w tym wśród kobiet – 3,28 p., a u mężczyzn – 3,07 p.), a w trzeciej zajmują się swoim stanem zdrowia – średnia wyboru 3,11 p. (wśród kobiet – 3,20 p., a wśród mężczyzn – 2,98 p.).

Wszystkie te odpowiedzi mieszczą się w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”.

Reasumując zaprezentowane powyżej analizy o charakterze empirycznym, można stwierdzić, że dominującą formą podejmowania aktywności przez osoby starsze jest aktywność domowo-rodzinna. Podejmowanie aktywności na rzecz rodziny wpisuje się, co prawda, w zaprezentowane we wcześniejszych analizach teoretycznych tego artykułu, wytyczne Unii Europejskiej, dotyczące szczególnie zainteresowania wymiarem związanym z aktywnością społeczną seniorów poprzez sprawowanie opieki nad członkami rodziny i uczestnictwem w życiu społeczeństwa. Ma to na celu głównie zwiększanie szans dla tych osób do wnoszenia wkładu w życie społeczne, co może umożliwić z kolei uniknięcie izolacji społecznej, a także wielu związanych z nią problemów i zagrożeń. Jednak unijne wytyczne dotyczą również aktywnego starzenia się na rynku pracy poprzez skłonienie starszych pracowników do pozostawania na rynku pracy, czy też usprawniania niezależnego ich funkcjonowania w społeczeństwie. Aspekty te w dużej mierze wiążą się z aktywnością zawodową i edukacyjną, które jak wskazują powyższe analizy, podejmowane są przez badanych seniorów w niewielkim zakresie.

Nie da się zaprzeczyć, że pozbawione szkolnego przymusu uczenie się w starszym wieku pozwala tworzyć wzory pozytywnego starzenia się i przyczynia się do powstawania stylu życia, propagującego edukację jako wartość, która je wzbogaca²¹. Aktywność edukacyjna zapobiega również zanikowi funkcji poznawczych, utrzymuje osoby starzejące się w dobrej kondycji umysłowej i intelektualnej, która warunkuje utrzymywanie prawidłowych kontaktów z otaczającym światem i społeczeństwem, a co za tym idzie, stanowi podstawę uczestniczenia w życiu społecznym w satysfakcjonującym stopniu²². Dlatego też tak niewielkie zainteresowanie aktywnością edukacyjną badanych seniorów nie napawa optymizmem i skłania do zadania pytania: w jaki sposób i w jakim zakresie można tę aktywność wśród tych osób stymulować, zachęcać do jej podejmowania?

Natomiast niewielkie zainteresowanie badanych seniorów aktywnością zawodową może wynikać nie tylko z czynników subiektywnych, opartych na całościowej ocenie i subiektywnej percepcji całego zespołu czynników ekonomicznych, socjalno-bytowych oraz psychospołecznych, wyrażających cele i dążenia danej osoby, lecz także z czynników obiektywnych należących do podażowych determinantów tej aktywności. Mogą być nimi między innymi: popyt na pracę, określający możliwości jej uzyskania; stan rozwoju urządzeń i ustawodawstwa socjalnego; rozwiązania przyjmowane w prawie pracy i ubezpieczeń społecznych; stan rozwoju usług; stan zdrowia ludności; poziom wykształcenia ludności; granice wieku emerytalnego; stosowane instrumenty polityki rynku pracy, jak również społeczne postawy wobec

²¹ O. Czerniawska, *Styl życia w starości*, Łódź 1998, s. 13.

²² J. Wawrzyniak, *Aktywność edukacyjna jako styl życia w starości (i na emeryturze)*, [w:] R. Konieczna-Woźniak (red.), *Dorosłość wobec starości. Oczekiwania – radości – dylematy*, Poznań 2008, s. 279.

pracy²³. Wiele zależy również od polityki zatrudnienia określonego państwa, która jak dotychczas w naszym kraju, nie jest skierowana do osób w wieku poprodukcyjnym. Wymaga to, a wręcz wymusza skierowanie przyszłych inicjatyw i działań w tym obszarze do osób starszych, których udział w społeczeństwie coraz dynamiczniej się zwiększa.

Zakończenie

Zaprezentowane, w ramach niniejszego opracowania, rozważania o charakterze teoretyczno-empirycznym stanowią próbę ukazania, jak ważne jest zagadnienie podejmowania aktywności edukacyjnej i zawodowej przez osoby w wieku senioralnym i jak bardzo silnie jest ono związane z problematyką jakości życia w starości oraz przystosowania do tego okresu życia, jak również aktywnego, samodzielnego i niezależnego, w miarę możliwości i potrzeb jednostki, uczestnictwa w życiu społecznym.

Oprócz aktywności jednostki, istotny jest tu również obszar działań wchodzący w zakres szeroko rozumianej polityki społecznej. Działania jednostki w tym zakresie powinny być stymulowane i wspierane przez obszerną współpracę rządu, samorządów terytorialnych oraz partnerów społecznych. Pogłębionej refleksji i wdrożenia skutecznych rozwiązań wymaga zakres, wymiary oraz jakość tego wsparcia.

Nieustannie zmieniająca się rzeczywistość wymusza wręcz podejmowanie przez osoby w okresie późnej dorosłości różnorodnych działań pozwalających na adaptację i dostosowanie się do tych zmian. Należy dodać, że nie jest to wyzwanie dotyczące jedynie tej grupy wiekowej, lecz całego systemu społecznego funkcjonującego w dobie dynamicznych przeobrażeń polityczno-ustrojowych, społecznych i cywilizacyjnych.

Bibliografia

- Czerniawska O., *Style życia w starości*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź 1998.
- Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 940/2011/UE z 14 września 2011 r. w sprawie Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej (2012), Dz. Urz. UE L 246 z 23 września 2011 r.
- GUS, *Prognoza ludności na lata 2008–2035, 2009*, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/L_prognoza_ludnosci_PL_2008-2035.pdf.
- Kaczmarczyk M., Trafiałek E., *Aktywizacja osób w starszym wieku jako szansa na pomyślne starzenie*, „Gerontologia Polska” 2007, t. 15, nr 4.
- Konieczna-Woźniak R. (red.), *Dorosłość wobec starości. Oczekiwania – radości – dylematy*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2008.

²³ Por. Dolny E., *Determinanty kontynuowania pracy i aktywizacji zawodowej osób w starszym wieku*, [w:] Z. Wiśniewski (red.), *Determinanty aktywności zawodowej ludzi starszych*, Toruń 2009, s. 123-168.

- Orzechowska G., *Aktualne problemy gerontologii społecznej*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Olsztyn 1999.
- Perek-Białas J., Worek B. (red.), *Aktywne starzenie się, aktywna starość*, Wydawnictwo AUREUS, Kraków 2005.
- Stopińska-Pajak E. (red.), *Edukacja wobec starości – tradycja i współczesność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009.
- Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*, Rzecznik Praw Obywatelskich, Warszawa 2012.
- Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dziegielewska M., *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2006.
- Szymańczak J., *Starzenie się polskiego społeczeństwa – wybrane aspekty demograficzne*, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/BAE0BAB9C03828AFC1257A37002A2F40/\\$File/BAS_30-2.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/BAE0BAB9C03828AFC1257A37002A2F40/$File/BAS_30-2.pdf).
- Tomczyk Ł., *Seniorzy w świecie nowych mediów*, E-mentor nr 4 (36)/ 2010.
- Wiśniewski Z. (red.), *Determinanty aktywności zawodowej ludzi starszych*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Stowarzyszenie Wyższej Użyteczności „Dom Organizatora”, Toruń 2009.
- Zgliczyński J., *Aktywność społeczna osób starych w Polsce w ramach wolontariatu i uniwersytetów trzeciego wieku*, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/46378D8F3688BB9CC1257A37002A89CC/\\$File/BAS_30-7.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/46378D8F3688BB9CC1257A37002A89CC/$File/BAS_30-7.pdf).
- Ziębińska B., *Uniwersytety Trzeciego Wieku jako instytucje przeciwdziałające marginalizacji osób starszych*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2007.